

פרק חמישי: דרכי המרה

א. מבחינה אנטומית ידעו חכמי התלמוד והפוסקים על הקשר האנטומי והפיסיולוגי בין הכבד למרה ותיארו מבנים שונים הקשורים לדרכי המרה.

1. במסכת סנהדרין¹ קובע התלמוד:

"דופן חמשית - במקום שמרה וכבד תלויים בו".

כלומר, ברור לחכמי התלמוד, שהכבד והמרה נמצאים באותו מקום אנטומי, שהוא הדופן החמשית. קרוב לודאי, שמדובר בצלע החמשית מצד ימין, שהוא הגבול העליון של הכבד.

2. ביתר דיוק מציין אסף הרופא (מאה שביעית לספירה)² את הקשר בין הכבד למרה:

"כי המרירה דבוקה בכבד וגידי הכבד קשורין ואחוזין במרירה".

במונח "גידי הכבד" מתכוון אסף לדרכי המרה ובעיקר hepatic and cystic ducts.

בכתב יד, שזהותו איננה ברורה, אבל מיוחסת ע"י חוקרים אחדים לרבנו סעדיה גאון (מאה עשירית) מתוארות יפה דרכי המרה³:

"ויצמח בעקום הכבד צינור והוא הנקרא שער הכבד והוא כמין גרון, אבל אינו מקבל דם.

ויחלק לחלקים ואחר כך ייחלקו אותם החלקים לחלקים רבים וינטו מאותן החלקים מועטים

לארעית הקיבה ואל המעי הצט ואחר כך הולכים אל שאר המעים... ואותו הצינור יחלק

באמצע הכבד לחלקים דקים כמו השער".

צינוריות המרה נזכרו גם בספר "שערי שמים" לר' גרשון בן שלמה (מאה ה-13): הצינור "יתחלק

בתוך בשר הכבד לחלקים הרקים כשער".

3. בין חכמי ההלכה בדורות מאוחרים יותר⁴⁻⁷ נמצא דיון אנטומי מפורט אודות פטמת ה-

תריסריון (duodenal papilla) - מקום כניסת צינור המרה לתריסריון. ר' שמואל בן אברהם

אדרת - הרשב"א (1235-1310)⁴ מתארו כך:

"נקב הנמצא בדקין סמוך לקיבה והולך בשפוע כלפי מטה ויוצא לחוץ והשפוע כמו אצבע...

נראה מענייניו שנברא כך".

ב. מבחינה פתולוגית מצינו בתלמוד עצמו דיון בשלשה מצבים.

1. במשנה חולין⁸ נאמר:

"ואילו טריפות בבהמה... ניקבה המרה".

כלומר, התנקבות כיס המרה נחשבה, בצדק, על ידי חכמי המשנה למצב קטלני. לא מתוארת

האטיולוגיה להתנקבות, אשר יכלה להיות חבלתית או עקב תהליכים דלקתיים או ממאירים.

כמובן, שמבחינה פרוגנוסטית איך לכך חשיבות, ובכל-מקרה - ללא טפול - הבהמה תמות עקב דלקת הצפק - כימית או זהומית.

2. בתלמוד עצמו נידון, כאמור, רק המצב של נקב בכיס המרה. לא נידון מצב של חוסר כיס מרה, אך הפוסקים השלימו תיאור זה מתוך השוואה לאיברים אחרים, שבהם מצוי בתלמוד דיון אודות "נטילת" האיברים (טחול, כליות, כבד).

הרמב"ם⁹ סבור, שחוסר כיס מרה הוא מצב קטלני. לעומתו, סבורים פוסקים אחרים¹⁰, שמצב זה לא מסוכן לחיי הבהמה.

ר' יוסף קארו (1488-1575) בשולחן ערוך¹¹ סבור כדעת הרמב"ם, אך מביא את ההסתייגות הבאה על סמך בצוע בדיקה נסיונית מסויימת שלאחר המות:

"אם חסרה המרה, קורע הכבד שתי וערב וטועמו בלשונו. אם יטעם טעם מר - כשרה, ואם לא טעם טעם מר יצלנו בגחלים ויטעם. אם יש בו טעם מר - כשרה ואם לאו - טריפה"

הנה, ידועים מקרים, שבהם כיס המרה הוא תוך-כבדי, או שכיס המרה מכוסה בהדבקויות מרובות, או שהוא מנוון כתוצאה מדלקות כיס-המרה בעבר. מצבים אלו עלולים לגרום לאבחנה מוטעת של חוסר כיס מרה. מצבים אלו הם בלתי מסוכנים ובדרך כלל חסרי תסמינים קליניים¹² לעומת זאת, ישנם מקרים של biliary atresia - מום מולד, שבו אין מתפתחים כלל דרכי המרה. מצב זה הוא קטלני¹³.

יתכן, שהיה זה ניסיון מצד מחבר "שולחן ערוך" להבדיל בין מצבים אלו, אך, הדרך המוצעת על ידו לא פותרת את הבעיה.

3. מצב פתולוגי נוסף מתואר במסכת חולין¹⁴:

"ההיא קשיתא דאישתכח במרה".

ובתרגום: מעשה "בקשיתא", שנמצאה בכיס המרה.

הפירוש המקובל למלה "קשיתא" - על ידי פרשני התלמוד והפוסקים - הוא גרעין של תמרה. כלומר, מדובר במציאות של גוף זר בכיס המרה. אכן, פרויס (1861-1913)¹⁵ וקגן¹⁶ סבורים

שמדובר באבני כיס מרה, דהיינו cholelithiasis. קגן מדגיש, שמחלת אבני כיס המרה נתגלתה בעולם הרחב רק ב-1565, למרות שתוארה אלף שנה מוקדם יותר על ידי חכמי התלמוד הסיבה, לדעתו, היא שחכמי אומות העולם לא הבינו את התלמוד, ורופאי ישראל התייחסו לתלמוד רק כספר חוקים בלי להסיק מסקנות רפואיות מהמובא בו ולכן אבדו התגליות הרפואיות של חכמי התלמוד.

4. מצב פתולוגי שלישי מתואר אף הוא במסכת חולין¹⁴:

"ההיא מחסא דאישתכח בסמפונא רבה דכבדא".

ובתרגום: מעשה במחט, שנמצאה בסמפון הגדול של הכבד.

לפני פירושו של הרמב"ם¹⁷ ייתכן שהמונח "סמפון", מתייחס לכלי דם ו"סמפון הגדול של הכבד" מתאים לעורק הכבד. אך לפי דעתי, קודם יותר לומר, שהכוונה היא לדרכי המרה ולצנור המרה (choledochus) בהתאמה.

בספרות ההלכה, שלאחר חתימת התלמוד, מתוארות אנומליות של דרכי המרה:

5. חוסר מולד של כיס המרה תואר על ידי ר' אליעזר בר' יואל הלוי - הראב"ה (1140-1225)¹⁸.

יש לציין, שכבר אריסטו (322-384 לפה"ס)¹⁹⁻²⁰ נתן רשימה מפתיעה ומדוייקת של בעלי-חיים החסרים כיס מרה. בין בעלי-החיים אלו מונה אריסטו גם את הפיל. לעומתו, התקף גלינוס²¹ את הסוברים כך וכתב, שלפיל יש כיס מרה מוגדר. אכן, זינגר²² כתב, שצדקו המתנגדים לגלינוס, כי אמנם אין לפיל כיס מרה מוגדר אלא צנור המרה המשותף מתרחב בקיר התריסרון לשלפוחית (vesicle), שכנראה ממלאת תפקיד של כיס מרה²³.

גם באדם תוארו מצבים נדירים של חוסר מולד של כיס המרה^{11,24}.
6. "שתי מרות וסמפון אחד שופך מרה לשניהן"²⁵. כאן בודאי הכוונה במונח "סמפון" ל-choledochus.

בספרות הרפואית מוצאים אנו תיאורים של שתי מרות בוריאציות שונות²⁶. מצב של שתי מרות איננו נדיר בבקר, בצאן ובחתולים, אך נדיר בבעלי-חיים אחרים. תואר גם מקרה של טריפליקציה - 3 מרות - בחזיר²⁷.

לסכום - חכמי התלמוד והפוסקים הבינו את הקשר האנטומי והפיסיולוגי בין המרה לכבד. מבחינה פתולוגית נידונו בתלמוד עצמו מצבי התנקבות של כיס המרה ומציאות גוף זר בצנור המרה המשותף. יתכן, שיש רמז בתלמוד לאבני כיס מרה. בתקופה שלאחר חתימת התלמוד נמצא נסיון לאבחנה מبدלת בין כיס מרה תוך כבדי לבין biliary atresia ואנומליות מולדות בדרכי המרה. חסר תאור של מצבים דלקתיים וגידוליים של דרכי המרה וכן לא נמצא תאור של חסימת דרכי המרה.

1. סנהדרין, מ"ט, א'.
2. אסף הרופא, ספר הרפואות, סעיף 1397. הובא ע"י ז. מונטנר בקורות, 1972, 795:5.
3. רבנו סעדיה גאון, מתוך "חד אלאנסאן" (אנטומית האדם), הובא ע"י ז. מונטנר בקורות, 1953, 103-99:1.
4. שאלות ותשובות הרשב"א, חלק ב', סימן שפ"ג.
5. ים של שלמה, פרק אלו טריפות, סימן כ"ה.
6. שאלות ותשובות צמח צדק, סימן ע"א.
7. שאלות ותשובות נודע ביהודה, מהדורה תניינא, חלק יורה דעה, סימן כ"א.
8. משנה חולין, ג', א'.
9. יד החזקה, הלכות שחיטה, פרק ו', הלכה כ'.
10. ראה: הגהות מיימוניות על הרמב"ם, הלכות שחיטה, פרק ו', הלכה כ'.
11. שולחן ערוך, יורה דעה, מ"ב, ג'.
12. S. Sherlock, Diseases of the Liver, p. 703.
13. פלר נ., קונדריאה ה., איזנקרפט ש., העדר מרירה מולד, הרפואה, 1971, 553-551:81.
14. חולין, מ"ט, א'.
15. Preuss, Bibl. Talm. Med., p. 250.
16. Kagan, Jewish Medicine, p. 47.
17. יד החזקה, הלכות שחיטה, פרק ו', הלכות ח-ט.
18. הובא בים של שלמה, חולין, פרק ג', סימן ב'.
19. Aristotle, Historia Animalium, II, 15, 506a-506b.
20. Aristotle, De Part. Anim., IV, 2, 676b, 25-29.
21. Galen, On Anatomical Procedures, pp. 162-3.
22. בחרגומו של צ. זינגר.
שם, הערה 132.
23. ראה גם: Galen, On the Usefulness of the Parts of the Body
M.T.May בחרגומו של p.221, note 45
24. S. Sherlock, Diseases of the Liver, p. 527.
25. רשב"א, הובא בים של שלמה, חולין, פרק ג', סימן ב'.
26. S. Sherlock, Diseases of the Liver, pp. 705-706.
27. Niebrles & Cohrs, Path. Anat. of Dom. Anim., p. 555.